

הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל

מצות קידוש השם לאור ההלכה

אחת ממצות השם העילאיות ביותר, שכל גופי תורה תלויים בה, שבכחה ובזכותה נותרנו כעם ה', ובגינה לא נשתכחה תורה מישראל, היא מצות קידוש השם. אין לנו מצוה אחרת בתורה עליה הורגנו ושמרנו כל אמונים במסירות נפש כה רבה כמצוה זו. כל מליזני הקרבנות של העם היהודי מדור דור, עלו על המוקד למען קיום מצוה זו, כמו שהכריז התנא הגדול ר"ע בשעה שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, בכל נפשך אפי' נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבוא לידי ואקיימנו, היה מאריך באחד עד שיצאה נשמתו באחד. צו אלהי זה הוא אשר הפעים בנו בכל הדורות את רוח הגבורה הנפשית, ונתן לנו עוז ותעצומות לעלות על המוקד על קדושת שמו יתברך, ככתוב בפרשת אמור: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם". ושנינו בתורת כהנים (שם) בפרק ט' פסקה ד': "ולא תחללו" – שומע אני ממשמע שנאמר ולא תחללו אמור קדש, וכשהוא אומר "נקדשתי" מסור את עצמך וקדש שמי. יכול ביחידי ת"ל בתוך בני ישראל – המרובים. גם שכרה ומעלתה של מצוה זו גדול ועולה על כל המצות שבתורה, כמו שקבעו חז"ל במס' פסחים נ"ד: הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן, וכן כתב הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ה ה"ד ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן, ועליהם נאמר "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה". ועליהם נאמר "אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח". וכ"כ הרמב"ם במאמר אגרת השמד (או קדוש השם) בשבחם של מוסרי הנפש שאין למעלה מהם.

האם מצות קדוש השם מתקיימת אך ורק במסירות נפש?

מצות קדוש השם שונה היא במהותה משאר תרי"ג המצות שבתורה, באשר היא תובעת מן האדם מישראל את כל ישותו, הקרבת גופו ותמצית נפשו ונשמתו. אנו מצווים לקיים מצווה זו, ללא תנאי, סייג ושיור. לא פקוח נפש ולא מצוה אחרת בכחם לדחות מצוה זו. כל המצות כפופות למצוה זו, והיא מהווה להן מטרה ותכלית.

מתוך חוברת מחניים מ"א – ברשותם האדיבה של ההוצאה לאור משרד הבטחון.

וקיומה הווה תנאי לעצם קיומינו כעם בצאתנו מכור העבדות ממצרים. שכן דרשו חז"ל בתורת כהנים (שם) בסוף פ"ט: "המוציא אתכם מארץ מצרים" – על תנאי הוצאתי אתכם מארץ מצרים על תנאי שתמסרו עצמכם לקדש את שמי.

ברם יש לחקור ולעיין במהותה של מצוה זו, כי טרם נתבררו הלכותיה, פרטיה ומטרותיה כל צרכם. האם כל קיומה של מצוה זו אינה אלא תוך מסירות נפש, ואינה מתקיימת אלא ע"י שנהרגין עליה, ורק בהתמסרות זו למיתה מתקיים עיקרה של המצוה ונקדשתי בתוך בני ישראל, ואין לה כל אפשרות או משמעות אחרת שלא בדרך של מסירות נפש על קיום המצוות. או שמא מהותה של המצוה אינה מיתה ומסירת עצמו להריגה, וניתן לקיימה גם ללא התמסרות זו למיתה. אלא ששונה היא מצוה זו מכל מצות התורה, שבכולן נאמר, "וחי בהם" – ולא שימות בהם, וסכנת נפשות דוחה קיום כל המצוות שבתורה. ולעומת זאת אינה דוחה קיום מצות "ונקדשתי בתוך בני ישראל", כי היא אינה נדחית בפני פקוח נפש. והמקרא "וחי בהם" לא חל על קיום מצוה זו. היא כוללת וחלה על כל המצוות בתנאים המיוחדים שלה, ואז דוחה היא גם פקוח נפש.

שיטות שונות בדברי הרמב"ם במהותה של מצות קדוש השם

והנה מדברי הרמב"ם ביד החזקה בהל' יסודי התורה פ"ה א' אמנם נראה שעיקרה של מצוה זו "ונקדשתי" מתקיימת אך ורק ע"י שמוסר עצמו למיתה כדי לא לעבור על מצוות התורה לפי התנאים של ההלכה בנדון. ואם כי אפשר להדחק בזה, מ"מ הפשט מדבריו מורה כן. וכן נראה קצת מספר המצוות להרמב"ם מצוה ט': וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק... אבל נמסור עצמנו למיתה ולא נתעהו לחשוב שכפרנו אע"פ שלכותינו מאמינים בו יתעלה. וזאת היא מצות קדוש השם ש מצווים בה בני ישראל בכללם, רוצה לומר התרת עצמנו למות ביד האנס בעבור אהבתו יתעלה וההאמנה באחדותו כמו שעשו חנניה מישאל ועזריה בזמן נבוכדנצר הרשע וכו'. אלא שבכל זאת אין עדיין ראייה מכאן שכל עיקרה של מצוה זו מתקיימת אך ורק בהמתת עצמו על קדוש השם, כי יתכן שזה השיא לקיומה של המצוה ולא עיקרה ומהותה. ברם בספר החינוך בפ' אמור מצוה רצ"ו מפורש הדבר יותר, שכן כתב שם: שנצטוינו לקדש השם שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, כלומר שנמסור נפשינו למות על קיום מצות הדת... ואע"פ שכתוב בתורה וחי בהם דמשמע ולא שימות בהם כבר קבלו הם שלא

נאמר מקרא זה בכל עת ובכל עבירה וכו'. הרי מבואר שכוונת מצוה זו למסור נפשינו למות על קיום מצות הדת, ואי אפשר לקיימה ללא מסירות נפש ממש.

אולם יש לנו מקור אחר בדברי הרמב"ם ממנו נראה שאין עיקר המצוה ומהותה רק מסירות נפש על קיום הדת, אלא אפשר לקיים מצוה זו גם בחיים, שכן כתב הרמב"ם באגרת השמך (או מאמר קדוש השם): וקדושת השם הוא הפך חלול השם, וזה שהאדם, כשיעשה מצוה מן המצוות ולא יערב עמה כונה מן הכוונות אלא אהבת ה' יתעלה ועבודתו לבד – הנה הוא קדש את השם ברבים. וכמו כן אם ישמעו ממנו שמועות טובות, קדש את השם כמו שאמרו (יומא פ"ו א') בזמן שאדם וכו' עד ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בכך אתפאר. וכמו כן אדם גדול כשימנע עצמו מן הענינים שהם מכוערים אצל בני אדם, ואע"פ שאינם בעיניו מכוערים – קדש את השם וכו'. משמע להדיא שעיקרה של המצוה אינה ההריגה העצמית על קיום המצוות בלבד, אלא אפשר לה להתקיים בדרך אחרת בעודו בחיים, ע"י מסירות זכה וטהורה לקיום המצוות ללא כוונת צדדיות והתנהגות מופתית בחייו הפרטיים. ומסירות הנפש בקיום המצוות אינה אלא חלק אחד מקיום מצוה זו של קדוש השם, ויתכן שהיא שיא בקיום המצוה, שמראה בכך את מסירותו הרבה לשי"ת ולתורתו, ואינה אלא גלוי מילתא שאהבתו לשי"ת היא אהבה אמיתית ללא פגם או פניה ח"ו. אלא שמ"מ דבריו ביד חזקה וביותר בספר המצוות אינם מורים כן אלא קרובים לשיטת החינוך.

הזיקה שבין מצות קדוש השם לשלש העבירות החמורות

כן יש לעיין ביחס לשלש העבירות החמורות שבתורה, שהן ע"ז, גלוי עריות ושפיכות דמים, עליהן אנו נוקטים להלכה יהרג ואל יעבור בכל מקרה ובכל תנאי ומקום. האם חיוב מסירות הנפש על קיומן נובע מכח חומרת העבירות עצמן או ממהותן ללא כל קשר עם קיום המצוה של קדושת השם. ואילולי היתה קיימת מצות "ונקדשתי" גם אז היינו מחוייבים למסור את נפשנו שלא לעבור על עבירות אלו, או שמא כל חובת מסירות נפש על קיום מצות התורה נובע אך ורק מקיום מצוה זו של "ונקדשתי", שמחייבת התורה למסור את הנפש במקום הכרוך עם קדוש השם, או שאי קיומה של מצוה מסוימת עלולה להביא ח"ו חלול השם שאז קובעת מצוה זו של "ונקדשתי" שמחוייבים למסור את הנפש. כמו כן מתעוררת הבעיה ביחס אליהן אם כפו אותו להנאת עצמם לעבור על עבירות אלו שבודאי מחוייב גם אז ליהרג ולא לעבור האם מקיים בזה מצות קדוש השם או לא.

מדברי הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ה א-ד משמע לכאורה שכל שנאמר בו יהרג ואל יעבור כלול בקיום מצות "ונקדשתי" גם חובת מסירות הנפש בשלש העבירות: ע"ז, גלוי עריות ושפיכת דמים מבוססת על כך, שהרי בהלכה א' שם הוא פותח: כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל" ומוזהרין שלא לחללו שנאמר "ולא תחללו את שם קדשי: והרמב"ם הולך ומפרש: "כיצד כשיעמוד עכו"ם ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל המצות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג שנאמר במצות "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" – "וחי בהם" ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. במה דברים אמורים בשאר מצות חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים, אבל שלש עבירות אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג, יהרג ואל יעבור וכו'. מלשון זו משמע בברור שבשלש העבירות כאשר נהרג ולא עבר מקיים מצות קדוש השם ועליהן מוסבים דברי הרמב"ם בראש דבריו כל בית ישראל מצווין על קדוש השם. ואמנם היה צריך להתחיל מיד עם שלש העבירות אלא שמפרש והולך את פרטי המצוה מתי חלה ומתי לא. ונקט ברישא את דרך השלילה דהיינו את אי תחולת מצות קדוש השם, ולאחר מכן את תחולת המצוה במקרים שנאמר בהם יהרג ואל יעבור.

האם מצות "ונקדשתי" חלה רק על כפיה לכפור באמונה תוך כוונת שמד?

ואע"פ שבסנהדרין בבלי דף ע"ד א' הובאו דרשות מיוחדות ללמוד מהן את חובת מסירות הנפש בשלש העבירות הנ"ל. ולא למדוה מ"ונקדשתי", יש להסביר ולומר שאמנם ההלכה עצמה של יהרג ואל יעבור בשלש העבירות הללו היא בגופן של העבירות ולא הוטל עליהן חיוב זה ע"י מצוה מבוטאת אלא שמהותן של העבירות מחייבת שאין פקוח נפש דוחה אותן ויש לקיימן גם אם זה גורר אחריו מסירות נפש ואת זה למדו חז"ל ביחס לע"ז מבכל נפשך ובכל מאדך, גלוי עריות מכי "כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה", ורוצח מסברא מי ימר דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי כמפורש כל זה במס' סנהדרין ע"ד א'. ודרשות אלו הן הלכות בעצם קיום המצוות הללו שמחייבות מסירות נפש בקיומן. אבל נוסף על כך יתכן שבאה מצות "ונקדשתי" וקובעת שכל המחויב למסור נפשו על קיומן של מצוות אם עשה כך ונהרג ולא עבר מקיים מצות קדוש השם, כן אפשר להבין את דברי הרמב"ם, ביד החזקה בהל' יסודי התורה. ברם מספר המצוות להרמב"ם עשין מצוה ט' לא משמע כן אלא שמצות קדוש השם חלה רק כאשר כוונת הכפיה היא לשם העברה על דת שבזה נצטוינו על קדושת שמו יתב' ולא כאשר

הכפיה היא להנאת עצמן ללא כל קשר עם שמד. שכן כתב שם הרמב"ם: היא שצונו לקדש את שמו והוא אמרו "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמתית בעולם" וכו' כנ"ל. ואחרי כן כתב: "ולא נצטווה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול שהוא אשר פחד ממנו כל העולם" וכו'. ונוסח הרמב"ם בספר המצוות בכת"י שי"ל ע"י ר' חיים הלר מתוקן ומפורש יותר, שם כתוב: ואע"פ שבא עלינו מכריח גובר יבקש ממנו לכפור בו ית' לא נשמע ממנו אבל נמסור עצמנו למיתה וכו'. ברור איפוא שמצוות קדוש השם חלה אך ורק על העברה על דת תוך כוונת שמד ולא בעבירות אחרות גם כאשר קיימת חובה ליהרג ולא לעבור, שם המצווה עצמה אינה נדחית בפני פקוח נפש, אבל אין שם מצוה נוספת של קדוש השם.

מצוות קדוש השם ואיסור חילול השם שלא בפרהסיא

מבעיה זו מסתעפת בעיה כללית ביחס לתחולת מצוה של "ונקדשתי בתוך בני ישראל" האם תחולתה אך ורק בפרהסיא דהיינו, בפני עשרה מירשאל כמו שלמדוה בסנהדרין ע"ד ב' מגזירא שוה "תוך" "תוך", כתיב הכא ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתב התם "הבדלו מתוך העדה הזאת" – מה להלן עשרה וכולהו ישראל אף כאן עשרה וכולהו ישראל. או שגם בצניעא חלה מצוה זו. והנה הרמב"ם בפ"ה מהל' יסודי התורה ה"ד כתב: "כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם. ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ור' עקיבא ותביריו ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן" וכו'. מדבריו אלו של הרמב"ם נראה לכאורה שיש שתי מדרגות בקידוש השם כי גם בצניעא חלה מצוה זו, אלא שבפני עשרה מישראל נקרא מקדש השם ברבים ומעלתו גדולה ביותר. אלא שהלח"מ שם סובר אחרת, שכן כתב: "נראה מדברי רבינו דבפחות מעשרה ליכא אלא לאו דלא תחללו אבל בעשרה איכא תרתי ונקדשתי ולא תחללו, ואע"פ שהיה אפשר לפרש דברי רבינו דאין חלוק בין פרהסיא לצניעה שזה חילל את השם ברבים וזה בצניעה ומ"מ בין הכי ובין הכי איכא עשה ולא תעשה זה אינו במשמעות לשונו, ועוד דבגמ' אמרינן בהדיא ונקדשתי בתוך בני ישראל לא הוי אלא בעשרה דוקא" עכ"ל. וקשה להבין את דיוקו ברמב"ם לחלק בין מצוות קידוש השם ל"ל"ת דלא תחללו, שהרי בשניהם נקט הרמב"ם לשון דומה שלאחר מכן כתב: וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם ואם

היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חילול השם. יוצא איפוא שבשניהם כתב שבצנעה קידש את השם ואם לא נהרג חילל את השם, ובפרהסיא קידש את השם ברבים וכאשר עבר ולא נהרג חילל את השם ברבים. וא"כ מנין לנו לדייק מדבריו שמצות קידוש השם היא רק בפרהסיא וחילול השם גם בצנעה.

יהרג ואל יעבור בשלש העבירות כלולה במצות קדוש השם

ברם יש לדייק כן מלשונו בספר המצות הנ"ל שכתב (בנוסח שלנו): ולא נצטוה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול שהוא אשר פחד ממנו כל העולם. ובמצוה זו לא הזכיר כלל דין יהרג ואל יעבור בצנעה או בשלש העבירות הנ"ל אם מקיים מצות קידוש השם, משמע שסובר כי אין מצוה זו חלה אלא ברבים. לעומת זאת בלא תעשה ס"ג בענין חילול השם כתב: החלק האחד הכולל כל מי שבקשו ממנו לעבור על דבר ממצות בשעת השמד והיה האונס מתכוין להעביר בין מצות קלות בין חמורות, או מי שיבוקש ממנו שיעבור על ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים ואפי' שלא בשעת השמד, הנה הוא חייב להתיר נפשו ויהרג ואל יעבור כמו שבארנו בט' ממצות עשה. ואם עבר ולא נהרג כבר חלל את השם ועבר על לאו זה. ואם היה העובר במקום רבים כלומר בעשרה מישראל כבר חלל את השם ברבים ועובר על לאו ולא תחללו את שם קדשי וכו'. הרי שלענין ולא תחללו כלל גם שלש העבירות ואפי' בצנעה, למרות שגם כאן חילק בין בפני יחיד לרבים, מה שאין כן במצות קידוש השם לא הזכיר כלל הדין של יהרג ואל יעבור ביחיד ולא את שלוש העבירות שנאמר עליהן יהרג ואל יעבור רק דין מסירות נפש על יחוד השם ברבים, אולם מאד יש לתמוה על הרמב"ם בספר המצות שבצעמו ציין וכתב בל"ת ס"ג שבמצוה ט' פרט את שלש העבירות עליהן נאמר יהרג ואף יעבור, שהרי כתב במפורש על כך "כמו שבארנו בט' ממצות עשה". משמע מזה שמצות יהרג ואל יעבור גם בשלש המצות כלולה במצוה של קידוש השם אע"פ שזה בצנעה כמו שנראה מלשונו שכן מקודם הוא מדבר בצנעה. אלא שלא מצינו זאת במצוה ט' ולא נזכרת שם אלא חובת מסירות הנפש "על אהבתו ית' ואמונת יחודו" ולא ירד כלל לפרוט המצות או העבירות עליהן נאמר יהרג ואל יעבור. ומאחר שנוסח הדברים מתאשר גם ע"י ההוצאה של ר' חיים הלר זצ"ל המבוססת על כתבי יד ברור שישנה זהות מוחלטת בין הגדרת המצות של "ונקדשתי" לבין "ולא תחללו" לדעת הרמב"ם ואין מקום לחלק ביניהן לענין בצנעה כמו שעשה הלח"מ, וכבר הראינו שמלשונו ביד החזקה

בודאי שאין ללמוד חילוק זה. אמנם אפשר לדייק קצת בדברי הרמב"ם בספר המצות שלענין "ולא תחללו" בצינעה כתב "ואם עבר ולא נהרג כבר חלל את השם ועבר על לאו זה", משמע בברור שהלאו חל גם על צינעה, אבל מדבריו משמע שאם נהרג באותו מקרה עצמו קיים את העשה של קידוש השם.

שיטת הרמב"ם באגרת השמד וזה עם שיטתו ביד החזקה

וכדבריו ביד החזקה כתב הרמב"ם במאמר קדוש השם (או אגרת השמד): המין השלישי במדרגת הנהרגים על קדושת השם והאנוסים באונס השמד. דע כי בכל מקום שאמרו בו חז"ל "יהרג ואל יעבור", אם יהרג כבר קדש את השם, ואם היה בעשרה מישראל כבר קדש את השם ברבים כמו חנניא מישאל ועזריה ודניאל וכו'. וראיתי שבבעיה זו נחלקו גדולי המפרשים בעל הפרי חדש בבאורו על הרמב"ם סובר שגם הל"ת "ולא תחללו" אינו אלא בפרהסיא ודחה את שיטת הלח"מ מגמ' מפורשת במס' ע"ז (נ"ד א') שאמרו שם: אלא אמר רבא הכל היו בכלל לא תעבדם וכשפרט לך הכתוב "וחי בהם" ולא שימות בהם יצא אונס והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם קדשי דאפי' באונס. הא כיצד? הא בצינעא הא בפרהסיא. הרי מפורש שלא תחללו מוסב רק על פרהסיא ולא בצינעא. אולם אין כל ראייה מסוגיא זו בע"ז משום שכבר כתבו שם בתוס' שרבא הולך בשיטת ר' ישמעאל הסובר בסנהדרין ע"ד שגם בע"ז בצינעא יעבור ואף יהרג או שאמר כן אליבא דר' ישמעאל וליה לא סבירא ליה, ולר' ישמעאל בודאי שאין הלאו ולא תחללו בצינעה מאחר ואין לו למסור את נפשו על כך ולדעת הרמב"ם כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר ה"ז מתחייב בנפשו, ובודאי שאין שם לא מצות קידוש השם ולא ל"ת של חילול השם. אבל לדידן דקיי"ל שבשלוש העבירות גם בצינעה יהרג ואל יעבור יתכן מאד שיש בזה גם מצות עשה "ונקדשתי" וגם הל"ת "ולא תחללו". כדברי הרמב"ם בל"ת לעומת שיטה זו של הפרי חדש סובר בעל מרכבת המשנה על הרמב"ם ההיפך שגם העשה "ונקדשתי" חלה אפי' בצינעה. והביא ראייה לכך מהסוגיא דסנהדרין ע"ד א' דבשעת גזרת המלכות אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור ואפי' בצינעה וכתב רש"י הטעם שלא ירגילו העכו"ם להמריך את הלבבות לכך, ואם בצינעה אין העשה של קידוש השם למה יהרג הלא לדעת הרמב"ם כאשר עפ"י הדין צריך לעבור ולא ליהרג אם נהרג ה"ז מתחייב בנפשו ואיך חייבוהו חכמים ליהרג ללא חיוב מן התורה. בשלמא לשיטת הראשונים הסוברים שכל אחד רשאי להחמיר על עצמו ולמסור נפשו על קדושת השם גם במקום שאמרו יעבור ואל יהרג, יש כח גם ביד חכמים לחייבו לזאת, אבל לדעת הרמב"ם קשה. אלא בודאי

שגם בצינעה ישנה מצוה של קידוש השם, ונמסר הדבר לחכמים להכריע מתי חייבים למסור את הנפש ע"מ לקדש את השם ומתי לא.

הבדלי הטעמים למה בשעת הגזרה יהרג ואל יעבור גם בצינעה

אמנם ראית ה"מרכבת משנה" מהסוגיא דסנהדרין אינה מכרעת שכבר נתן הר"ן בחידושו לסנהדרין טעם אחר לכך למה בשעת הגזרה גם על מצוה קלה יהרג ואל יעבור ואפי' בצינעה "שאם שמע להם אפי' בחדרי חדרים הדבר מתפרסם מפני שמצאו שהועילה גזירתם ולפיכך יהרג ואל יעבור וזהו קידוש השם ואהבת המקום הכוללת לכל בני ישראל" עכ"ל. נמצא לפי דבריו שבשעת הגזרה אין דין של צינעה, שהכל יתפרסם ויש בזה משום קידוש השם. אבל בנוגע לשיטת הרמב"ם ברור שאין לחלק לדעתו בין העשה "ונקדשתי" לבין הל"ת "ולא תחללו" אלא דין אחד להם לענין זה, וכבר נתברר מדבריו בספר המצות שגם בצינעה ישנו הלאו "ולא תחללו" באותן העבירות שנאמר עליהן יהרג ואל יעבור גם בצינעה.

אלא שמ"מ קשה מדברי התורת כהנים בפ' אמור פ"ט הנ"ל שאמרו שם יכול ביחודי ת"ל "בתוך בני ישראל" – המרובים. וכן למדו בסנהדרין ע"ד ב' אתיא "תוך" "תוך" מה להלן עשרה וכולהו ישראל אף כאן עשרה וכולהו ישראל. משמע שבצינעה לא חלה מצוה זו. וכן הביא הרמב"ם במאמר קדוש השם בשם הספרא: "אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים" – על מנת שתקדשו שמי ברבים אלא שבספרא שלנו על תנאי שתמסרו עצמכם לקדש את שמי, ולא כתוב ברבים. ולא יתכן לומר שהעתיק כן מן האמור שם למעלה בפסקה ד' והרמב"ם צירף את שני הדברים ביחד, כי כן מצינו שהעתיק בספר המצות ע"מ כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקדשו שמי ברבים. וכן הביא בעל החינוך בפ' אמור מצוה רצ"ו על מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים שתקדשו את שמי ברבים. משמע שזאת היא גירסת הרמב"ם והחינוך בתורת כהנים. ואיך יתכן לקבוע חובת מצוה זו גם על מסירות נפש בצנעה. אמנם לדידנו שחייבים למסור את הנפש בשלוש העבירות החמורות גם בצינעה כמו שמבואר בסנהדרין, אין זה מטעם ונקדשתי אלא כמו שמלמד ר"א שם לכל מצוה במיוחד ויתכן שגם כשנהרג עליהן אין בזה משום "ונקדשתי" כל שהוא בצנעה. אבל מהרמב"ם נראה שגם בצנעה ובשלש המצוות יש בזה קדוש השם וקיום המצוה "ונקדשתי" והוא נוגד הת"כ והסוגיא בסנהדרין הנ"ל.

שתי הלכות המסתעפות ממצות קדוש השם

וגראים הדברים לדעת הרמב"ם שיש שתי הלכות במצוה זו של "ונקדשתי בתוך בני ישראל". הראשונה שהיא באה לחייב מסירות נפש בכל מקום שיכול לצאת מזה קדוש השם, ואז היא חלה גם על אותן המצוות שאין לנו למוד אחר לחייב את זאת. אלא אדרבה מצד הדין היינו פוסקים שם יעבור ואל יהרג מטעם "וחי בהם" ולא שימות בהם כמו בכל התורה כולה שאין דבר עומד בפני פקוח נפש, ורק מצוה זו של "ונקדשתי" אינה כפופה להלכה של "וחי בהם" והיא דוחה פקוח נפש, בכל מקום תחולתה. ואז כל עיקר החיוב של מסירות הנפש נובע מהחיוב של ונקדשתי. וחיוב זה אינו יכול בשום פנים לחול אלא בפרהסיא, היוצא מכך קדוש השם ודאי ומיד וזה דוחה המצוה של פקוח נפש ודוחה את תחולת ההלכה המסתעפת מ"וחי בהם". וכן מצינו במפורש בסנהדרין ע"ד לדעת ר' ישמעאל הסובר שאין חובה כללית ליהרג על שלש העבירות ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים מכח עצמן וחומרותן של העבירות, אלא גם עליהן חל המקרא "וחי בהם", ולכן דורש ר' ישמעאל: מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג מנין שיעבוד ואל יהרג? ת"ל ו"חי בהם" – ולא שימות בהם. יכול אפי' בפרהסיא? תלמוד לומר ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי.

וכן אמר רבא בע"ז נ"ד א' כנ"ל: הכל היו בכלל לא תעבדם, וכשפרט לך הכתוב וחי בהם ולא שימות בהם יצא אונס, והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם קדשי דאפי' באונס. הא כיצד? הא בצנעא והא בפרהסיא. וגם לדין שאין פוסקים כר' ישמעאל ולא כרבא בשלש המצוות, אלא שעליהן גם בצנעה יהרג ואל יעבור, נוגעת הלכה זו ביחס לכל מצוות התורה כאשר העכו"ם מתכוון להעבירו על המצות שאז בפרהסיא יהרג ואל יעבור אפי' על ערקתא דמסאנא כמו שאמרו בסנהדרין, אבל בצנעה יעבור ואל יהרג וכן פסק הרמב"ם בהל' יסודי התורה שם בה"ב. והוא גם עפ"י הירושלמי בסנהדרין פ"ג הל"ה. הדא דתימר בינו לבין עצמו אבל ברבים אפי' על מצוה קלה לא ישמע לו כגון פופוס ולוליינוס אחיו וכו', אמר לא אתכוין משמדתה וכו'. כמה הן רבים? רבנן דקיסרין אמרין עשרה דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל. וכאשר מתכוין להעבירו על הדת ברור שחובת מסירות הנפש מבוססת אך ורק על המקרא של "ונקדשתי" שאינו כפוף לפקוח נפש, ולכן הוא חל אך ורק בפני עשרה מישראל שקדוש השם ברור ומידי ואז אין בכח ההלכה של "וחי בהם" לדחות מצות קדוש השם.

עשיית מצוה בצנעה בכוונה טהורה לשם אהבת ה' יש בה משום קדוש השם
 אבל במקום אשר חיוב מסירות הנפש ישנה גם בלי תחולת המצוה של "ונקדשתי",
 ואין צורך לדחות את ההלכה של וחי בהם, כי אינה קיימת שם כלל, כגון בשלש
 העבירות החמורות שלפי דידן אין בכוחו של פקוח נפש לדחות את קיומן גם בלי
 תחולת המצוה של קדוש השם, ואז כאשר איש מישראל מוסר את נפשו ונהרג על
 כך לפי ההלכה, חלה עליו גם המצוה של קדוש השם אע"פ שהוא בצינעה ולא משום
 מעשה ההריגה בעצמו אלא מטעם אחר שכתב הרמב"ם במאמר קדוש השם הנ"ל
 "שהאדם כשיעשה מצוה מן המצוות ולא יערב עמה כונה מן הכוונות אלא אהבת ה'
 יתעלה ועבודתו לבד – הנה הוא קדש את השם ברבים. ושם הרי לא הזכיר הרמב"ם
 שזה בתנאי שיעשה מצוה זו בפני עשרה מישראל או שידעו בה רבים, כמו שכתב
 שם אחרי כן, אדרבה יתכן שאם עושה זאת בפני רבים קיים חשש שעושה אותה לשם
 כבוד, ושם התנאי הוא ש"לא יערב עמה כונה מן הכוונות", דהיינו שלא ע"מ לקבל
 פרס ולא להנחיל לו כבוד, ואעפ"כ מיחס לו הרמב"ם קיום מצות קדוש השם ברבים
 בודאי שה"ה אם נהרג על קיום שלש העבירות שיש בזה מצות קדוש השם.

**מסירות נפש בצנעה סופה להתפרסם וכשכר על מסירות הנפש זוכה לקיים
 מצות קידוש השם**

הטעם לכך נראה כמו ששינינו באבות פ"ד מ"ד: כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין
 ממנו בגלוי. ופירש"י שם: הקב"ה נפרע ממנו בגלוי שעושה לו דבר שמודיע לכל
 שהוא עבר עליה ומגלה חרפתו ברבים כדכתיב בדוד (ש"ב י"ב י"ב) "כי הנני מקים
 עליך רעה כי אתה עשית בסתר ואני אעשה הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש".
 ובודאי שכן היא המדה לטובה בקדוש השם שמדתה מרובה ממדת פורענות שבודאי
 הקב"ה מפרסמו בגלוי. אלא שבשעת מעשה נעשה הדבר בצינעה, ולכן אם צריכים
 לחייב על סמך מצוה זו של קדוש השם למסור את נפשו בשאר מצוות שהן עצמן
 אינן מחייבות יהרג ואל יעבור, גם כשמתכוונים להעבירו על הדת נוקטים שכל שזה
 בצינעה אין בכח המצוה ונקדשתי לחול עליו וממילא יוצא שיעבור ואל יהרג
 בצינעה, מאחר שאין זה חילול השם.

אבל אותן העבירות שמכח עצמן יהרג ואל יעבור, או בשעת השמד בכל המצות, כל
 שמוסר נפשו עליהן ונהרג על קיומן, מאחר שבסופו של דבר יתפרסם בגלוי כשכר
 מן השמים, והרי כבר הסביר הר"ן בחידושו לסנהדרין שבפרהסיא יכול להקרא אפי'

אם אחרי כן עלול הדבר להתפרסם ברבים, ולא דוקא אם בשעת מעשה היו שם עשרה מישראל. לכן נחשב גם בצנעה כאילו קדש שם שמים וקיים המצוה ונקדשתי, כאמור ברמב"ם ביד החזקה ובמאמר קדוש השם.

ומכל מקום מחלק הרמב"ם בין קדוש השם בצנעה לבין רבים כמו שכתב בהל' יסודי התורה ה"ד: וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור, ונהרג ולא עבר, הרי זה קדש את השם. ואם היה בעשרה מישראל ה"ז קדש את השם ברבים כדניאל חנניה וכו'. וכן כתב אחרי כן לענין חילול השם, אע"פ שלפי דברינו צריך להיות לפי הרמב"ם שאין הבדל בין זה לזה שבכולם סופו להתפרסם, לא עוד אלא שגם במאמר קדוש השם במקום אחר מחלק הרמב"ם בין אם נהרג בפני עשרה מישראל שאז קדש את השם ברבים, לבין נהרג ביחיד (ראה שם במין השלישי במדרגת הנהרגים על קדוש השם). ונראה בזה דהחילוק הוא בזה, שאם נהרג בצנעה, אמנם הקב"ה מסבב כך שיתפרסם הדבר ובוה מזכים אותו מן השמים לקיים המצוה של קדוש השם מן התורה, אבל בשעת מעשה כשאין שם עשרה מישראל, אין קיום המצוה של ונקדשתי, אלא במדת הסכוי לפרסום הדבר אחרי כן לפי דעת הר"ן. מה שאין כן כשיש שם עשרה מישראל הרי הוא מקיים בפשיטות את המצוה מידיית ולכן אין מעלה על מעלתו כמו שכתב שם הרמב"ם.

חילול השם שסופו להתפרסם מחייבין אותו כאילו עשה בפרהסיא

בוה יש ליישב דברי הרמב"ם בהל' יסודי התורה ה"ד שכתב לענין חילול השם. "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קדוש השם ועבר על מצות ל"ת שהיא חילול השם. משמע שבצנעה לא ביטל מצות עשה של קדוש השם, ולא עבר על הל"ת של חילול השם, שהרי דייק בזה הרמב"ם וכתב כן רק באם היה בעשרה מישראל. ונשאלת השאלה איך להסביר דבר זה, שאם יש חילול השם גם שלא בפני רבים כמו שכתב הרמב"ם ובודאי ביטל מצות קדוש השם, וגם עבר על הלאו של חילול השם. ברם לפי האמור יתיישב היטב, שבאמת אין לחייבו על עבירת הלאו ממש ולא על עבירת העשה של ונקדשתי, כל שנעשה בצנעה, מאחר שאם אין שם דין של חילול השם לא יפרע ממנו הקב"ה בגלוי ולא יתפרסם הדבר לאחר מכן, וגם אם יתפרסם, הרי אין לחייב אדם על ל"ת ואפי' לא על ביטול מצוות עשה על סמך סכוי שיתפרסם אחרי כן, וכל שהוא עשה בסתר שלא בפרסום

הרב שלמה גורן

נפטר הוא מעונש ממש מן התורה על כך. ומה ששנינו במשנה אבות כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי לא על כפיה לעבור או ליהרג נאמר, כי אם על חילול השם הנעשה מרצונו של האדם.

ברם כל זה נוגד את דברי הרמב"ם בספר המצות ל"ת ס"ג הנ"ל שם מפורש שגם בצניעה עובר על הלאו של חילול השם כמו שהובא לעיל דבריו, ובע"כ צריך לומר כדי שלא תתהוה סתירה בין דבריו שם ליד החזקה, שמחייבים אותו גם בצניעה על הפרסום שזה עלול לקבל לאחר מכן. מאחר ואין מקיפין בחילול השם אחד שוגג ואחד מזיד כמבואר בקידושין מ' א'. וזוקפין עליו האחריות של פרסום הדבר לאחר מכן.

ההבדל בין תחולת חובת מסירות נפש בכח "ונקדשתי", שאינה אלא בפרהסיא, לבין בצוע המצוה עצמה שחלה גם שלא בפני עשרה מישראל

עוד נראה לחדש שכל האמור בתורת כהנים הנ"ל יכול ביחידי ת"ל בתוך ישראל המרובים, וכן הנלמד במס' סנהדרין, לענין בפרהסיא, אין זה אלא דין בתחולת החובה של יהרג ואל יעבור, משום שכמו שדרשו מכאן במס' ברכות כ"א ב' ובמס' מגילה כ"ג ב', כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה, ולכן אין פורסין על שמע ואין עוברין לפני התיבה וכו' פחות מעשרה, כן מסירות נפש של יהודי דינה כדין דבר שבקדושה שלא יהא פחות מעשרה, כי כמו שלאמירת קדושה זקוקים לעשרה משום שע"י זה מתקדש השם וזה צריך להעשות בתוך עדה שהיא עשרה, כך קדוש שם שמים בצורה העילאית ביותר ע"י מסירות נפש של יהודי חייבת להעשות בתוך עדה מישראל שע"י כך יתגדל ויתקדש שמייה רבא. ולכן אין החיוב של הריגה על קדוש השם הזה יכול לחול בפחות מעשרה. אבל כל שהוא בין כך חייב למסור את נפשו שלא לעבור על שלש העבירות החמורות שעליהן לא חל הדין של "וחי בהם", או אם נהרג חלה עליו גם מצות קדוש השם, כי הרי קבעו בירושלמי מגילה פ"ד ה"ד לענין דבר שבקדושה שאם התחילו בעשרה והלכו להן מקצתן גומר, ואומרים קדושה וברכו בלי מנין, שמע מינה שרק לתחולת החיוב צריכה להיות עדה של עשרה אבל הביצוע של הקדושה יכול להעשות בפחות מעשרה, כמו כן הדבר בנידון דידן אע"פ שאין ראיה לדבר משם זכר לדבר, שכל שבין כך חלה עליו חובת מסירות נפש, כשנהרג שלא בפני רבים הרי זו פעולת קדוש השם מצד עצמה וגם אם מתבצעת בצניעה נקרא הדבר פעולת קדוש השם, כמו אמירת קדושה שלא בפני

עשרה כשיצאו מקצתן מאחר וחלה כבר החובה לומר דבר שבקדושה, דינה כקדושת השם לכל דבר. וכן בפעולת קדושת השם עי"י הריגה ומסירות נפש למען שמו יתברך, נקרא תמיד מקדש השם ומקיים המצוה "ונקדשתי".

בזה מתיישבים כל דברי הרמב"ם על בוריים הן ביד החזקה הן בספר המצות או באגרת השמד במאמר קדוש השם. שבספר המצות כשעוסק בתחולת המצוה של ונקדשתי כדי שהיא תחייב מסירות נפש מכח עצמה קבע שזה רק בפרהסיא "ולא נצטותה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול ההוא", מאחר ואין דבר שבקדושה פחות מעשרה, ה"ה שלא חלה חובת מסירות הנפש בפחות מעדה. אבל כאשר החיוב למסור את הנפש בא מצד חומר המצוה או העבירה עצמה, אז קובע הרמב"ם ביד החזקה ובאגרתו במאמר קדוש השם שחל עליו דין קדוש השם גם שלא בפני עשרה מישראל, בתוקף מעלת המצוה וקדושת המעשה.

סתירה בין היד החזקה לאגרת השמד אם רשאי להחמיר על עצמו

והנה שיטת הרמב"ם ברורה בהל' יסודי התורה ה"ד ש"כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו". וכ"כ שם בה"א ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ויש לתמוה על מה שכתב הרמב"ם בעצמו באגרת השמד ביחס לשמד האלמוהדים שנשאל עליו: דע שכל השמדות שהיו בזמן החכמים, היו מצוים בהם לעבור על המצוות והיו בהם עשית מעשה וכו', ואולם זה השמד לא יתחייבו עשית מעשה זולת הדבור בלבד. ואם ירצה אדם לקיים תרי"ג מצוות בסתר – יקיים ואין אשם לו וכו'. וכבר נתאמת אצלם שאין אנחנו מאמינים באותו הדבור, ואינו בפי האומרו רק להנצל מן המלך כדי להפיס דעתו בדבורים מן הדבור. וכל מי שנהרג כדי שלא יודה בשליחות אותו האיש (כלומר מוחמד) לא יאמר עליו אלא שעשה הישר והטוב ויש לו שכר גדול לפני השם ומעלתו במעלה עליונה, כי הוא מסר עצמו לקדושת השם יתברך ויתעלה. אבל מי שבא לשאול אותנו: אם יהרג, או יודה? אומרים לו: שיודה ולא יהרג וכו'.

וזה נראה כעומד בסתירה למה שפסק ביד החזקה, שכל שמורים לו לעבור ולא ליהרג, אסור לו ליהרג על כך, והרי זה מתחייב בנפשו. וכאן מאחר שלפי דעת הרמב"ם אם בא לשאול אותנו אומרים לו לעבור ולא ליהרג, משום שאינו אלא דבור בעלמא ללא מעשה עבירה, איך כתב מקודם שאם נהרג על כך לא יאמר עליו אלא שעשה הישר והטוב ויש לו שכר גדול לפני השם, וצריך עיון.

סתירה לפירוש ה"אור שמח" מאגרת השמד להרמב"ם

ובאשר לתמיהת הכ"מ על השמטת הרמב"ם ביד החזקה את דברי הגמ' בסנהדרין ע"ד א' שבפרהסיא אפי' מצוה קלה, ופירש רבא בר רב יצחק בשם רב אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא ולא הזכיר כלל הרמב"ם דין זה של ערקתא דמסאנא, אלא כתב במתכוין להעבירו על המצות שאם אנסו להעבירו בעשרה מישראל יהרג ואל יעבור "ואפי' לא נתכוין להעבירו אלא על מצוה משאר מצות בלבד". וכן כתב בה"ג לענין יהרג ואל יעבור בשעת הגזרה "אפי' על אחת משאר המצות". והשמיט מימרא זו של רב לענין ערקתא דמסאנא דמשמע שאפי' על מנהג יהדות בעלמא ג"כ יהרג ואל יעבור. וראיתי לגאון בעל "אור שמח" זצ"ל על הרמב"ם שרוצה לומר שהרמב"ם גורס בגמ' בסנהדרין כמו השאלות בפ' וארא שהיה גורס כנראה לשרויי ערקתא דמסאנא במקום לשנויי ערקתא דמסאנא, ומפרש בעל השאלות כדאמור רבנן נתפזרו לו מעות בפני ע"ז לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לע"ז, נכנס לו קוץ ברגלו בפני ע"ז לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לע"ז, כגון אלו דומה התרת ערקתא דמסאנא דבשעת השמד אם יאניסו את ישראל לעבוד ע"ז ואינו רוצה ואחר כך יעמידוהו בפני ע"ז ויאמרו לו כפוף עצמך והתר ערקתא דמסאנא שלא תשתחוה לע"ז אלא כפיפתך היא להתיר ערקת מסנא ובלבד רואיך יאמרו שהשתחוית אסור הוא וזה הוא איסורא דרבנן וכו'. והאור שמח שואל שא"כ זהו אביזרייהו דע"ז ואין בזה חידוש, ולכן רוצה לפרש בדעת הרמב"ם שאכן גורס כהשאלות לשרויי ערקתא דמסאנא אבל בפירוש אחר, שהדבר אמור לענין התרת רצועת מנעלו בשבת שהיא אב מלאכה הקושר והמתיר ולמה קורא לזה מצוה קלה, משום שרוב ההמון אינם יודעים אם חייבים עליה בשבת, כמו שכתב הרמב"ם בפ"ב מהל' עדות הל"א. דמטעם זה ברואהו קושר או מתיר בשבת אינו פוסל לעדות עד שיודיעוהו שזה חילול שבת "מפני שרוב העם אינם יודעים זה". ולכן אמרו כאן דאם כופה הנכרי את ישראל ע"מ להעבירו על הדת להתיר רצועת המנעל אע"פ שהיא עבירה קלה, מפני שהעם אינם יודעים חומרת העבירה, בכל זאת יהרג ואל יעבור, וזה בכלל מה שכתב הרמב"ם "מצוה משאר מצות".

ברם תירוצו של האור שמח, נסתר מדברי הרמב"ם באגרת השמד שם מביא במפורש את נוסח הגמ' שלנו בסנהדרין, שכן כתב שם במין הראשון – בחלוקת המצוות בשעת האונס: וזה תורף לשונם בענין כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן אפי' שלא בשעת השמד לא אמרן אלא בצנעה וכו'. מאי מצוה קלה אמר רבא בר רב יצחק אפי'

לשנויי ערקתא דמסאנא וכו'. הרי שאין הרמב"ם גורס כבעל השאלות ולכן נפל כל יסוד הפירוש של בעל האור שמת.

"כל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר
ולא נהרג הרי זה מוזלל את השם ואם היה
בעשרה מישראל הרי זה זיילל את השם
ברבים וביטל מצות עשה שהיא קדוש השם
ועבר על מצות לא תעשה שהיא זלזול השם
ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו
ואין צריך לומר שאין במיתין אותו ב"ד".

(רבי יוסף קארו, "בית יוסף", יורה דעה, סימן קנ"ז, אות א')